

"אנחנו הרי לא יודעים מה תופס":¹ הסרט בוראט כאלטרנטיבה ליהדות המהותנית

יפתח אשכנזי*

מבוא:

הסרט בוראט זכה לפופולאריות מפתיעה.² עלילת הסרט עוסקת במסעו של בוראט, כתב הטלוויזיה הקזחית, אל האימפריה, ארצות הברית. מטרתו המוצהרת של בוראט, המשוחק בידי יוצר הסרט סשה ברון-כהן, היא ללמוד את רזי התרבות השלטת בעולם ולייבא אותם לארצו הנחשלת. מסע מוסרט זה מחולק לשתי חטיבות הארוגות זו בזו. הראשונה קושרת בין הקטעים השונים והיא מבוימת ומשוחקת בידי שחקנים, ואילו השנייה היא מאולתרת ומושתתת על ז'אנר המתיחות. החטיבה השנייה מודגשת יותר וחזקה יותר ובה מתועדים מפגשיו של ברון-כהן עם ילידי ארצות הברית. בסיטואציות הללו התנהגותו הפרועה אינה הולמת את הגינונים החברתיים וכללי הנימוס המקומיים המקובלים, ולכן גוררת את בני שיחו להתנהגות בלתי צפויה. בנקודה זו חשוב לציין כי קיים פער גדול בין ההתרחשויות העלילתיות כפי שהן מוצגות בסרט לבין האופן שבו מבין אותן הצופה. דהיינו, בוראט אינו דמות אמינה והוא אינו מבקש שהנמען יאמין בקיומו. רוצה לומר, הצופה הסביר בסרט אינו מקבל את דבריו של בוראט כפשוטם, אלא מפענח את האירוניה ואת ההבדלים שבין ברון-כהן לבוראט לאורך כל הצפייה.

הפער הזה בין העלילה להבנתה והאירוניה הטמונה בו, המתדלקת את הביקורתיות של היצירה, הוא קריטי לקישור הסרט אל השאלה היהודית. כלומר היהודיות של הסרט בוראט אינה ניתנת לאיתור ברמה הפשוטה של העלילה, אלא בתוך הפער בין הדמות הבדיונית של בוראט לדמות המחבר היהודי. פער זה מובלט עוד יותר כאשר בוראט מדבר עברית כחיקוי לא מוצלח באופן מודע של השפה הקזחית. אם זה לא מספיק לקישור הסרט אל השאלה היהודית, נוכל לציין כי היהדות עצמה עולה בסרט כחלק מדיבור אנטישמי או כמשפיע בחלקים מסוימים על פעולת הכתב הקזחי.

קריאה זו של בוראט כסרט יהודי אינה מתיימרת להיות קריאה יחידה, לצידה ניתן לנתח את הסרט באופנים נוספים. ברם, מטרתו של חיבור זה אינה רק להראות את ההקשר היהודי, אלא גם לטעון כי לא זו בלבד שבוראט מדבר יהדות, הוא אף מציע תפיסה אלטרנטיבית לדרך בה נתפסת זהות היהודית אצל רבים כיום.

אוטו-אנטישמיות:

* יפתח אשכנזי הוא תלמיד לתואר שני בחוג ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית.

¹ מתוך: פאול צאלן, "ציריך פונדק החסידה", סורג שפה, תל אביב, 1994 עמ' 48.

² בוראט (Borat, Larry Charles, 2006)

לולא נעשה סרט זה בידי אדם בעל שם וזהות יהודית מוצהרת, סביר היה להניח כי הליגה למניעת השמצה הייתה עושה כל שביכולתה לגניזתו, בשל הדיבור האנטישמי הבלתי פוסק בו. כבר בתחילת הסרט כאשר מספר בוראט על כישוריו המקצועיים, הוא מתגאה בשידור מתוך חג רדיפת היהודים המקומי. מאוחר יותר, הוא פולט הערות אנטישמיות ללא הרף, בתקווה להסכמה. שיאו של המופע האנטישמי מגיע כאשר הוא ובן זוגו למסע מתארחים במוטל יהודי ומסרבים לאכול ב"קן היהודים", ואף בורחים ממנו תוך זריקת שטרות על הרצפה כאשר מספר מקקים נכנסים לחדר והם בטוחים שאלו הם המארחים היהודים ששינו את צורתם.

קשה להכחיש את הנוכחות האנטישמית בסרט, אך הכחשתה אינה מעניינת כמו שאלת המשמעות של אותה נוכחות. במקרה זה ניתן לפעול לפי דפוס ישן וחביב, ולגרוס כי מדובר בשנאה עצמית. לדעתי, פתרון זה אינו מספק מאחר שלא ניתן להתעלם מהקשר שבין אנטישמיות להגדרת היהודי, ולכוח אותו נוטל ברון-כהן, כאשר הוא עצמו מדבר את האנטישמיות.

הרעיון לפיו האנטישמיות היא הכרחית ליהדות לא הומצא בידי בוראט. מאחר שהזהות היהודית אינה רק דת וקשה להגדיר מהי תרבות יהודית, רבים ראו באנטישמיות את הגורם שמייצר את היהודי. כך למשל גרס סארטר כאשר טען כי היהודי קיים היכן שקיימת אנטישמיות.³ ז'אן אמרי, ניצול השואה, כתב חיבור מרתק על שאלה זו לאור אירועי חייו. אמרי אינו פוסל את דעתו של סארטר, אלא מוסיף עליה את הנדבך ההיסטורי. לטענתו, השלכות האנטישמיות הכתימו את ההיסטוריה עד כדי כך שגם ללא סובייקט אנטישמי היא קיימת, ובכך מקיימת את הזהות היהודית.⁴ באורח אירוני משהו, תפיסה זו אינה מנוגדת לדוקטרינה הציונית מראשיתה. ז'קלין רוז' מצביעה על כך שאפילו אצל הרצל הזהות היהודית נבנית בדיאלקטיקה עם השנאה כלפי היהודי.⁵ גישה זו, לטענתה, קיימת עד היום ומשפיעה על התנהגות החברה הישראלית, לא פעם כצידוק לכל סוג של אלימות.⁶

בוראט, לפיכך, נמצא בחברה טובה. הוא יהודי המגדיר את עצמו דרך האנטישמיות. אולם, שלא כמו רבים שהפנימו את המבט האנטישמי כמציאות יחידה, בוראט משחק עם האנטישמיות. כאשר הוא משדר את מרוץ היהודים בעברית כשדרן ספורט, קשה לומר שהוא מקבל את תפיסתו או מקבל את הנוכחות הבלתי נמנעת של תפיסה זו. גם אם האנטישמיות היא הכרחית להגדרת היהודי, אין בכך לומר שצריך את האנטישמי. ניכוס מחדש של ההגדרה העצמית טורף מעט את הקלפים של האנטישמיות כחלק מהיסטוריה דטרמיניסטית של העם היהודי. זוהי לדעתי נקודת הפתיחה להבנת גישתו של ברון-כהן כלפי היהדות. בנושא האנטישמי ניתן לראות כיצד הוא יוצא מנקודת מוצא זהה לזו של התנועה הציונית וגישות אחרות, אך משחק עמה ומנטרל אותה מהגרעין של המהות, מהתפיסה כי המציאות האנטישמית מייצרת איזו תכונה שהופכת את הסובייקט היהודי לחלק מלאום מובחן. האנטישמיות שעל פני השטח נותרת בפני השטח, חשופה לכל המניפולציות והצגת הטיפשות שבה. העובדה שהוא מחבק אותה באופן נחרץ כל כך, מאפשרת לו להגדיר זהות דרך ההפקעה, ללא קבלת ההנחות שלה לגבי קיום של יהודי מובחן.

³ סארטר ז'אן פול, *הרהורים בשאלה היהודית*, תל אביב 1978, עמ' 42.

⁴ אמרי ז'אן, *מעבר לאשמה ולכפרה*, תל אביב, 2007 עמ' 184.

⁵ רוז' ז'קלין, *השאלה של ציון: ציונות בלא נחת*, תל אביב 2008, עמ' 130.

⁶ שם, עמ' 100.

הסוחר מקזחסטן:

מעבר לאנטישמיות שעוברת ניכוס מחדש אצל בוראט, ניתן לדבר על נוכחות יהודית או לפחות על התכתבות עם השיח היהודי, מבחינת הדמיון שבין בוראט לבין שיילוק היהודי ב'הסוחר מוונציה', כפי שדרידה קורא מחזה זה. לטענתו של דרידה, המתח במחזה זה בין היהודי לסביבה קשור מאוד לשאלת התרגום, שהוא למעשה המרה משפה אחת לשפה אחרת.⁷ לטענתו, המתח בין היהודי או היהדות לבין הסביבה הנוצרית הוא סביב הגישה לשפה. היהודי מבקש מהנוצרים דבר אחד, דבקות בשפה באופן מוחלט, כלומר היצמדות למילים עצמן כפי שנאמרו ולא למשמעות שמעבר לשפה. כך כאשר הוא מתעקש על ליטרת הבשר ומסרב לקבל תחליף סמלי לבשר האנושי שהובטח לו.⁸ אך כנגדו מוצבת הדרישה הנוצרית לסליחה. הסליחה, לדידו של דרידה, היא תמיד מעבר לשפה מאחר שהיא נמצאת במקום בו אתה צריך להתעלם מהשפה, מהחוק, לטובת מעשה החסד.⁹ אך הסליחה היא פריבילגיה של השולט בשפה. רק השליט, רק המלך שקיומו הוא זה שמאפשר את החוק על לשונו, יכול להיות סלחן ולהתעלם ממנו. האירוניה בדבר, לטענתו של דרידה, היא שבדו-שיח זה, היהודי שאינו יכול לסלוח הוא זה שכלפיו מוצגת הדרישה החד-משמעית למחילה שהוא אינו יכול לתת.

כבר מסיכום פשטני זה ניתן לראות את הקשר בין קריאתו של דרידה את שיילוק ובין בוראט, הנמצא בעמדה יהודית לעילא. כאשר בוראט משוחח עם אנשים, ניתן לראות כיצד הוא נוהג כשיילוק ודבק בכל מאודו בשפה. דבקות זו בשפה ללא ההקשר מאלצת את שומעיו לדבר בשפתו, במילים עצמן. ממש כשיילוק החושף דרך דבקות זו את הצביעות שאינה נאמרת, כך מצליח בוראט לשחרר את הרבדים המוסתרים, הגזעניים והשמרניים בתרבות ארצות הברית.

מעבר לכך, ניתן לדבר על דמיון בין שאלת הסליחה לשאלת האנטישמיות. כמו במקרה האנטישמי בו הוא מנכס לעצמו את התפקיד של השונא, גם כאן משחק בוראט בין העמדות. הוא אינו זה שמתבקש למחול, אלא זה שמבקש מחילה. בתהליך זה יש היפוך נוסף, האמריקאים בהם הוא נתקל לוקחים את 'המבט היהודי', הם מוכנים למחול לו על השפה, אך לא על הפעולה. כל זמן שהוא ידבר בגזענות, באנטישמיות, יצדד בעבדות ובניצול נשים, הם יהיו מוכנים למחול. אך כאשר יפעל, יביא זונה לארוחת ערב או ינסה לחטוף כוכבת קולנוע, התגובה תהיה חריפה. בסיטואציות אלו יחזרו מארחיו אל הדבקות במילה, ילחמו עליה. ניתן לראות מצבים אלו כביקורת על הצביעות האמריקאית, אך מעניין יותר לתפוס את האופי החתרני של החלפת כל העמדות, של הכרחת האחר לתרגם אותך, לדבוק במילה כאמירה משמעותית הרבה יותר.

בוראט, צאלן והחתימה היהודית

אם בהיפוכים ותרגום עסקינן, הרי אין דבר משעשע יותר מכך שבוראט אינו מדבר קזחית אלא משוחח ובעיקר מקלל בעברית. הדיבור בעברית, כמו גם הקטע בו הוא מתגושש עירום ועריה בבית המלון, הינם האישוש האחרון למה שדרידה תפס כחתימה היהודית. רעיון זה של חתימה יהודית

⁷ דרידה יעקב, *דרידה קורא שייקספיר*, עמ' 23.

⁸ שם, עמ' 36.

⁹ שם, עמ' 37.

חוזר מספר פעמים בהגותו, ומנוסח באופן בהיר, עד כמה שדרידה מסוגל לכך, כאשר הוא עוסק בשירתו של פאול צאלן. הדיון מתחיל בתשומת הלב שנותן דרידה למילים בעברית שמכניס צאלן לשיריו בגרמנית. דרידה תופס מעשה זה כחתימה יהודית, או ליתר דיוק כברית מילה אותה עושה צאלן היהודי לשפה הגרמנית.¹⁰ לטענתו, ברית המילה הזו של שיבוש שפת המכפף, של הכנסת הדיסוננס של שפת הקורבן, היא האקט המבטא את היהדות. לדידו, היהדות של צאלן והעברית בה הוא משתמש אינן ביטוי לתוספת קוסמופוליטית, אלא ניסוח חוסר האונים של הקורבן שנדחק מתוך אזרחותו הוא ולכן אינו יכול להיות אזרח העולם, בצורה היחידה של קיטוע שפת הכוח. מעבר לכך, הוא מעתיק את חתימת היהדות בבשר, כברית המילה, ובכך מצהיר על יהדותו. דבר זה אף מופיע באופן וויזואלי בסרט, בסצנה בה בוראט ועוזרו מתקוטטים בעירום ויש תצלומי תקריב על האיבר הנימול של ששה ברון-כהן.

חשוב לזכור שהפרקטיקה של פיתרון זה לשאלה היהודית שונה מגישות אחרות. היא שונה בכך שהיא אינה זקוקה לתווית שייתן האחר, אלא בחתימה הפיזית ובאקטיביות של הפירוק הלשוני¹¹. במידת מה, הולך הסרט בוראט באותו הכיוון. הוא חושף את המילה ואת המילה העברית, אך לא במטרה לנסח קיום יהודי אונטולוגי אלא כחלק ממסע של פירוק והזרה לאימפריה ולשפתה. הוא אינו זה שמביא מעט יותר, אלא זה שמפרק כמה מתפיסות התודעה ומכריח את הסביבה לשנות ללא הרף את העמדה, להקצין את הדעות הקדומות או במקרים אחרים להגן באופן מעט קומי על העמדה אליה הוכנס היהודי בתרבות.

הערת סיכום:

האלמנטים שאותם ניסיתי להראות בסרט בוראט אינם ספר הדרכה להתנהגות יהודית או תשובה לשאלה מהי זהות יהודית. למעשה, הם מציגים גישה שאינה מגדירה זהות יהודית כמשהו קבוע הנמצא בנפש היהודי. הזהות היהודית שלו היא במידה רבה הפעולה עצמה, המשחק שאותו הוא מטיל על עצמו ועל האחרים. במשחק זה, יש לציין, הוא אינו מביא תוספת לתרבות היהודית או לתרבות איתה הוא מנהל את הדיאלוג. לא פעם נראה כי הוא קוטע אותה, חותך בה. גישה זו, כך נדמה לי, יש לה חשיבות מיידית במציאות בה אנו חיים, בה מרבית אלו הרואים את עצמם כיהודים מקבלים את זהותם כגרעין קיים המחייב אותם לתפיסה פוליטית ופעולה. אפילו אם מדובר בסרט אחד, אני מקווה כי התהודה של אותה גישה תישאר איתנו לפחות לזמן מה. ייתכן שאלטרנטיבה לתפיסה יהודית מהותנית חייבת להיות מסויגת בחזקת קביעתו של פאול צאלן, שמודה בכך שאנחנו בעצמנו לא יודעים מה תופס.

¹⁰ Jacques Derrida, "Shibboleth" from Neil Levi and Michael Rothberg, eds., *The Holocaust: Theoretical Readings*, p. 307.

¹¹ Ibid, p. 311.